

Mõrtsukatöö Liiva järvel

JUHAN KREEM

Karl Ristikivi novellikogumiku „Sigtuna väravad”, mida autor iseloomustas kui jumalagajattu keskajaga (Ristikivi 2002: 342),¹ lõpetab gootilik õudusjutt „Luigelaul” Saksa ordu Grobiņa foogtist Goswin von Aschenbergist, murtud raugast, kes istub oma lossis ja püüab tulutult aru saada lindude keelest (Ristikivi 1968: 257–269). Erilist tuska teevad talle rändlinnud, kes liiguvad igal sügisel põhjast lõunasse ja igal kevadel lõunast põhja ning keda ta ei suuda takistada, kuigi noorena veel püüdis. Kirjeldatud paranoia sai alguse ühel kevadel, kui linnuse lähistel Liiva järvel² nähti kuutteist luike, kes aastaaja kohta ootusvastaselt võtsid suuna lõunasse. Foogt oli samal talvel lasknud tappa ja järve jää alla toppida Riia peapiiskopi saadikud ja nende kaaskondlased, kes olid teel Liivimaalt lõunasse – Rooma, Saksa ordu peale kaebama. Kuueteistkümne tapetud mehe vaimud jäidki luikede kujul foogti kummitama.

See Ristikivi sisendus- ja üldistusjõuline novell suurtest ideedest, vägivaldavõimust ja inimlike püüdluste luhtumisest tõukub ajaloolisest isikust ja sündmusest, mille mainimisest ei saa mööda enamik Eesti ajaloo üldkäsitlusi (Eesti rahva ajalugu 1932: 408; Eesti ajalugu 1937: 178; Eesti ajalugu 2012: 157). Kuidas Ristikivi sattus Aschenbergi peale, ei ole täpselt teada. 1971. aastal tunnistab ta: „Olen paar korda oma ehmatuses leidnud, et ma mõne stseeni olen mõnest ammu loetud ja unustatud raamatust „varastanud”. Õnneks ei ole karta, et keegi kunagi hakkaks neid asju põhjalikult uurima.” (Kangro, Ristikivi 1985: 36) Põhjaliku uurimise osas ei maksa kunagi liiga kindel olla. Jälje võib üles võtta Ristikivi päevaraamatust, mille järgi valmis „Luigelaul” töös oleva novellikogu paladest kolmandana, 10.–12. juulil 1967; puhtaks kirjutas autor selle samal sügisel esimesena 26.–28. septembril (Ristikivi 2008: 958, 981). Vahetult kirjutama hakkamise eel konsulteeris Ristikivi telefoni teel veli (s.o Veljesto-kaaslase) Evald Blumfeldtiga (Ristikivi 2008: 956–957), selleaegses Rootsis kahtlemata parima Baltikumi keskaja tundjaga (Kõiv 2021). Algselt oli Ristikivil (2008: 958) novelli pealkirjaks „Linnud”. Kes teab, võib-olla kajab sellises nimetamises (ja/või puhtandi kirjutamise ajaks ümbernimetamises) kaasa asjaolu, et Ristikivi oli mõni aasta varem näinud Alfred Hitchcocki samanimelist filmi, „mis polnudki suurem asi” (Ristikivi 2008: 552).³

¹ Ristikivi pani kogumiku alapealkirjaks „Juturaamat”, sest kartis, et ükski nendest lugudest ei anna novelli mõõtu välja (Ristikivi 2002: 342). Nii Ristikivi ise (2008: 953, 957–958, 962–963, 965–969) kui ka teose retseptsioon (Neithal 1989; Nirk 1991: 226–227) on käsitlenud selle osi novellidena.

² Õigupoolest Liepāja järv, eesti keeles ka Liibavi järv. Keskaegsetes allikates esineb läänemeresoome nimekuju *Lyva*, *Liwa* (BHO 1990: 346).

³ Ristikivi päevaraamatus on ka sissekanne hilisõhtuni loetud Hitchcocki filmide antoloogia kohta (Ristikivi 2008: 944, 21. V 1967).

Konkreetset kirjakohta, mis inspireeris Ristikivi pöörduma Goswin von Aschenbergi poole, niisiis ette näidata ei ole. Tegelikult ei ole kuigi oluline, mis raamat see täpselt oli ja kas see sattus Ristikivile kätte tolmusel mõisapööningul Varblas, mis on tema kujunemismütoloogias nii tähtsal kohal (Kangro 1962: 167; Nirk 1991: 17–18, 194), või kusagil mujal ja hiljem. Mida siiski tasuks proovida, on püüda rekonstrueerida ajaloolise Grobiņa mõrvaga seotud mälupesa Eesti ajalooteadvuses, vaadata, kus asub see sündmus Baltikumi ajaloomälus, katsuda järele selle n-ö mälupaigakvaliteeti. Sigtuna, mis esineb novellikogu pealkirjas, on kaheldamatult eestlaste jaoks oluline mälupaik (Rebas 2022: 57–64). Kuidas on aga asjad mõrtsukatööga Liiva järvel?

Esimese hooga võivad Grobiņa sündmused tunduda sama kauge loona nagu Ristikivi ajalooaineline looming laiemalt ja novellikogu palad kitsamalt. Kui aga teadvustada, et tänapäeva Läti edelanurgas ajaloolisel Kuramaal paiknev Grobiņa linnus kuulus keskaegse Liivimaa (nn Vana-Liivimaa) koosseisu, seostub seal rüütlite ja vaimulikega toimunu palju otsesemalt Eesti ajalooa kui näiteks novellid „Sigtuna väravad” ja „Koivuneeme sõda”, mille tegevuspaigad on vastavalt Rootsis-Venes ja Soomes. Üldiselt ei ole eesti ajalooteadvust kuigivõrd paelunud Liivimaa keskaeg, tähelepanu on jagunud vaid muistsele vabadusvõitlusele (heal juhul ka Jüriöö ülestõusule), seda enam on keskaega peetud tähtsaks baltisaksa kultuuris. Eri fookustest tulenevalt on ajalooainelise ilukirjanduse teemad olnud erinevad, samas leidub ühiseid motiive, mille tuntuim näide on Barbara von Tiesenhauseni lugu, keda eesti folklooris teatakse muu hulgas Porkuni preili nime all (Kreem, Lukas 2008). Kas selliseks ühiseks looks võiks pidada ka Goswin von Aschenbergi juhtumit?

Alustuseks mõni sõna ajaloosündmusest praeguse uurimisseisu valguses (Eihmane 2013; Mol 2023). 1428. aasta alguses peetud Liivimaa kirikukogul otsustati saata Tallinna toomdekaani Heinrich von der Becke juhtimisel Rooma delegatsioon, mis pidi paavstile ette kandma arvukad orduvastased kaebused vaimulike tagakiusamise kohta. Selle saatkonnaga liitusid mõned Riia ja Tartu raehärrade pojad, kes olid teel välismaale õppima. Saksa ordu Grobiņa foogt Goswin von Aschenberg⁴ lasi aga saadikud kinni pidada, neilt vara ja kirjad röövida, mehed maha lüüa ja laiabad Liiva järve jää alla pista. Aschenberg põgenes samal aastal Liivimaalt ja taotles Roomas paavstikuuria juures oma tegude eest edukalt andestust, saades selleks tuge Saksa ordu esindajatelt paavsti juures Kaspar Stange von Wandhofenilt ja Johann Hofheimilt. Aschenberg sai abi ka oma suguvõsalt Münsteri kandis ning oli aastatel 1430–1434 Madalmaades Diereni komtuuri ametis. 1446–1448 oli Aschenberg komtuur Saksa ordu Liivimaa meistrile alluvas Årstas Stockholmi lähistel. Tema viimane asukoht on teada 1451. aastast, kui ta oli Narvas ilma kindla ametita endine käsknik.

Loo keskne küsimus on, kuivõrd tuleb veretões süüdistada tervet ordot. Johannes A. Mol (2023: 348–349, 358) on jõudnud seisukohale, et ordu kõrgem juhtkond ei saanud kronoloogistel põhjustel olla otsene käsuandja ja Aschenberg tegutses omal

⁴ Ordurüütli suguvõsa pärines Münsteri lähedalt Aschebergi-nimelisest linnusest ja niisuguse nime all on Goswin kantud ka orduvendade kataloogi (Ritterbrüder 1993: nr 35). Kuna sinse kirjutise põhiteema on Balti ajalootraditsioon, mis eelistab nimekuju Aschenberg, siis on jäädud selle juurde.

initsiatiivil. Eva Eihmane (2013: 59) kaldub seevastu omistama ordule kui tervikule suuremat süüd, samas tunnistab temagi, et kokkuvõttes tõi see intsident ordule palju kahju. Ordu juhtkond oleks pidanud suutma tagajärgi ette näha ning see teeb väheusutavaks Aschenbergile tapmisvolituse andmise. Ordu nõustus juba samal 1428. aastal süüdlast Liivimaal jälitama ja kõrgmeister Paul von Russdorf tegi veel aastatel 1434–1435 edutu katse Aschenberg kinni võtta ja teda karistada. Üldiselt on Eihmane ja Mol siiski ühel meelel selles, et peasüüdlase vastutusele võtmiseks ei teinud ordu tegelikult suurt midagi (pigem vastupidi, aitas teda), ja ordu suhtumise kohta näitab see kahtlemata üht-teist. Paralleelina kangastub üks teine väga kuulus ilmaliku ja vaimuliku võimu konflikt, kui Inglise kuninga Henry II mehed tapsid 1170. aastal Canterbury peapiiskopi Thomas Becketi. Kuningas selles küll ise süüdi ei jäänud, kuid kuningamehed olid lähtunud Henry väljendatud soovist vabaneda tüütust prelaadist (The Oxford Dictionary 2010: 242–243). Eks seegi lugu ole kokkuvõttes sama segane. Vaimulike Rooma-delegatsiooni ärahoidmine oli küll kooskõlas ordu üldiste eesmärkidega, aga vägivald Grobiņas laienes meile teadmata ajenditel koha-peal ordu juhtkonnast sõltumata. Aschenbergi hilisem elukäik näitab, et tema Müns-teri sugulaste võrgustik ja Saksa ordu Liivimaa haru juhtkond ei pöördunud temast lõplikult ära, vaid talle leiti *modus vivendi*. Oma senist positsiooni ta ei saavutanud enam kunagi, mis on käsitletav karistusena. Saksa ordu ja Liivimaa piiskoppide vahelises mõõduvõtmises, mis jookseb punase niidina läbi kogu keskaegse Liivimaa ajaloo ja mille käigus tuleb ette nii sõdu kui ka salamõrvu, jääb Aschenbergi tegu igal juhul pretsedendituks vägivaldaaktiks.

Siirdugem nüüd selle sündmuse mäletamise juurde. On mõnevõrra ebaselge, kui ere ja katkematu on olnud mälestus Grobiņa mõrvast Liivimaa ajalootraditsioonis. Riia peapiiskopkonna vanem kroonikakirjutus seda ei maini (Müller 2001; Thumser 2011), alles 1564. aastal Wittenbergis trükitud Riia peapiiskoppide ladinakeelses värsskroonikas, mille koostas liivimaalane Augustinus Eucandius, on Grobiņa veretööle pühendatud umbes poolsada emotsionaalset rida (Eucandius 1848: 413–414, värsid 688–746). Balthasar Russow, kelle Liivimaa kroonika (esmatrükk 1578) kujutab endast Balti ajaloomälu kvintessentsi, ei tee aga kõnealuselt intsidendist üldse juttu. Küll esineb Grobiņa juhtum ühel hilisemal ja mitte vähem mõjukal autoril Christian Kelchil (2004: 105–106), kelle kroonika esimene osa ilmus 1695. aastal. Lugu oli Liivimaal tuntud siiski ka varem. Kelchi üks eeskujudest, Thomas Hjärn (Hiärn 1835: 175) võttis Aschenbergi loo oma käsikirja jäänud kroonikasse. Kuigi Kelchil ja Hjärnil on üks ühine eksitus, nimelt räägivad nad saatkonna koosseisu kuulunud Tallinna ja Tartu raehärrade poegadest (Riia ja Tartu asemel), pole Kelch oma kirjeldust kokku pannud ainult Hjärni põhjal, vaid laenanud ka nende mõlema ühiselt allikalt, täpsemalt Albert Krantzi 1519. aastal ilmunud „Wandalia” XI raamatu 16. peatükist (Krantz 1519: 257). Krantzi kroonikat kasutasid paljud varauusaegsed ajalookirjutajad. Juba Russowi kaasaegne Johann Renner (1876: 118) kirjutas Krantzile toetudes oma Liivimaa kroonika Bremeni käsikirjas Goswin von Aschenbergist ja Grobiņa mõrvast. Käsikirjaliste kroonikate mõju on kahtlemata olnud piiratud, kuid see, et Aschenbergi juhtum neis siin-seal esile kerkib, on oluline tõend loo ringlemisest.

Eelneva põhjal tuleb Grobiņa sündmuste keskse sõnastajana trükisõnas esile tõsta nimelt Albert Krantzi. Tema mõjukus ajalookirjutuses ei tule laiemat konteksti arvestades sugugi üllatusena (vt Stooß 1982; Andermann 1999). Selle Põhja-Euroopa humanismi ühe varajase esindaja, Lübecki sündiku ja väljapaistva õpetlase kroonikatest sai pikaks ajaks oluline autoriteet regiooni ajaloo küsimustes. „Wandalia” pealkiri viitab küll vaid vendide maale ehk Elbest ida pool paiknevatele endistele slaavlaste aladele, aga Krantzi kui ajalookirjutaja ambitsioon ja horisont ulatusid kaugemale. Nii leiab „Wandaliast” rohkesti informatsiooni ka Liivimaa kohta. Krantzi vahendusel tuli käibele palju keskaegset käsikirjalist materjali. Tema teadmised Grobiņa veretööst ei pärine Liivimaalt, vaid juhtunu kaasaegsest Lübecki ajalookirjutusest, nn Rufuse kroonikast ja Hermann Korneri ladinakeelsest „Cronica novellast” (Nordman 1934: 126–153). Krantzil oli Baltikumi teemadega ka isiklik kokkupuude: 1490.–1491. aasta talvel külastas ta Liivimaad, et aidata vahendada Saksa ordu ja Riia linna vahelist tüli (Nordman 1934: 73). Krantzi Liivimaa-käsitluse juures on seni enim tähelepanu pööranud palju järgimist leidnud humanistlikule kriitikale kohaliku elanikkonna halva kohtlemise aadressil (Nordman 1934: 93; Johansen 1996: 203–205). Grobiņa veretööga seoses on oluline rõhutada Krantzi positsiooni vaimulikuna, kes seisis kiriku autonoomia eest (Stooß 1982: 101–102) ja kellele pidi eriti dramaatiliselt mõjuma kirjeldus ordurüütlite vägivallast kirikumeeste kallal.

Grobiņa juhtum oli Krantzi ja Kelchi laialt levinud kroonikate vahendusel tuntud ka XVIII sajandi autoritele. Valgustusaja kirjameestele oli see keskaja barbaarsuse käepärane näide. Johann Gottfried Arndt, Henriku Liivimaa kroonika saksa keelde tõlkija, kes koostas ise Henriku-järgse Liivimaa ajaloo, lisab Aschenbergi teost kõneledes omaaegsete olude iseloomustamiseks, et „ükski koer ei haukunud selle [kuriiteo] järel”⁵ (Arndt 1753: 128–129). Pastor Gustav von Bergmann jätab laiemale lugejaskonnale mõeldud moraliseerivas illustreeritud Liivimaa ajaloo käsitluses Aschenbergi isiku mainimata ning omistab kuritöö meistrile ja ordule (Bergmann 1776: 26). Miiitavi gümnaasiumi rektor ja kreeka keele õppejõud Karl August Küttner tutvustas Aschenbergi lugu värsivormis kogumikus „Kuroniah ehk luuletusi ja pilte Kuramaa vanimatest aegadest” („Kuroniah. Oder: Dichtungen und Gemälde aus den ältesten kurländischen Zeiten”), mis oli varustatud paarileheküljeliste ajalooliste kommentaaridega (Küttner 1791: 75–90, 1793: 148–181). Selles versioonis varjutab õnnestunud jahilkäigule järgnenud bravuurika peo Rooma kaebama sõitvate vaimulike tulek, kelle üle ordumeister on käskinud kohut pidada. Foogti käsul tapavad tema pärisorjad preestrid, kuid foogti hakkab jälitama süütunne ja ta saab lõpuks jumala karistuse: ta läheb üksi jahile ja leiab metsas oma otsa emakaru rünnaku tagajärjel. Kuigi tegu oli julma valitsejaga, keda keegi ei armastanud, õhkub luuletusest autori imetlust karmide rüütlite vastu. Veel ühe valgustusaja autori, Garlieb Merkeli jaoks oli Grobiņa mõrv tema üldise rüütlite- ja pappidevaimu kriitika ilmikas näide:

Selles on justkui väikeses proovitükis täielik pilt rüütlivaimust, mis nagu näha, oli sama külmavereline uputama nagu deliiriumis vabariiklus. Seisuseuhkus, julmus,

⁵ „wenigstens krähete kein Hahn darnach”.

hoolimatu ja karistamatu häbematus olid kõikidel aegadel selle koostisosad. Kes tahab, võib nende sõnade asemele panna enesekindluse, jõu ja meheliku julguse: asi ise sellest ei muutu. (Merkel 1799: 242–243)⁶

Deliriiumis vabariikluse all pidas Merkel silmas värskeid sündmusi Prantsusmaal, kus jakobiinide diktatuuri ajal hukati Nantes'is 1793. aastal mitu tuhat inimest Loire'i jõkke uputades.

Eelnenu näitab, et Liiva järve veretöö oli XIX sajandi alguseks kinnistunud mälu-pilti Baltikumi keskajast. Riia raamatukoguhoidja ja kooliõpetaja Gotthard Tielemanni ajaloolis-poeetilises taskuraamatus „Livona lillepärg” („Livona's Blumenkranz”) on lühike peatükk pühendatud Goswin von Aschenbergile (Tielemann 1818: 149–151). Balti biidermeieri silmapaistva esindaja Friedrich Ludwig von Maydelli ajaloo-piltide sarja teostamata jäänud kolmandas vihikus pidi olema stseen, kus Grobiņa foogt uputab piiskopi saadikuid (Maydell 2013: 25–26, pilt nr 26). Suhtumises Liiva järve mõrva on aimatav ka XIX sajandi ajalookirjutajate poliitiline meelsus. „Hilisvalgustaja” Otto von Rutenberg (1860: 70–71) pühendab selle kirjeldamisele ja hukkamõistmisele palju ruumi, konservatiivsem Alexander von Richter (1858: 20) piirdub põgusa mainimisega (vt ka Bosse 1986: 113–118). Mõõda ei saa sellest aga enam keegi. Esimese erikäsitluse Grobiņa mõrva kohta avaldas Eduard Pabst (1858) ajakirjas *Das Inland*, kus ta tõi ära kroonikateated Rufuselt ja Krantzilt koos põhjaliku kommentaariga, samuti korrigeeris varasemaid ajalookirjutajaid, dateerides sündmuse lõplikult aastasse 1428.

Eestikeelse lugejani jõudis Goswin von Aschenbergi juhtum XIX sajandi sentimentaalse rahvaraamatu vahendusel. 1866. aasta detsembris (nr 48–51) ilmus Pärnu Postimehe lisa järjejutuna ja järgmisel aastal W. Bormi kirjastatuna 2000-eksemplaris⁷ raamatus „Wõido-pegel ehk wanna aegsed sündinud asjad. Kaks wägga armast luggemist” esimese loona „Mõrtsuka tö Liwa järve peal”⁸. Pärast lühikest tagasi-vaadet Liivimaa avastamisele XII sajandil käivitub jutt Tartu kaupmehepoja Hinrik Strandringeri ja kullassepameistri tütre Anna Goldhaueri armastusloost. Nad ületavad edukalt omavahelise seisusebarjääri ja vanemate vastuseisu. Annale hakkab aga ligi tikkuma ordurüütel Goswin von Aschenberg, kes on Tartusse saadetud piiskopiga läbirääkimistele ja saab Hinriku käest kere peale. Hinrik plaanib seejärel sõita koos vaimulikega Saksamaale, et ülikoolis kohtuhärraks õppida. Aschenberg hangib ordumeistrilt loa vaimulike delegatsiooni vangistamiseks, kuid mitte tapmiseks, aga isiklikult Hinrikule kätte makstes tapab foogt kogu saatkonna. Anna jääb nõdra-meelseks ja sureb kurvastusest, Aschenberg põgeneb Saksamaale.

⁶ „Da hat man in einem kleinen Probestücke das vollständige Gemälde des Rittergeistes, der, wie man sieht, sich bei kaltem Blute so gut auf Noyaden verstand, als der Republikanismus im Delirium. Standesstoltz, Grausamkeit und kecke, straflose Unverschämtheit waren zu allen Zeiten seine Bestandtheile. Wer will, setze Selbstgefühl, Kraft und männliche Freimütigkeit an die Stelle jener Worte: Sache wird dadurch nicht verändert.”

⁷ Tiraaži suurus ilmneb tsensuuriaktidest: RA, EAA.321.1.243, l 104.

⁸ Teine lugu „Raha ei anna rahu” räägib Harzi talupoegadest.

Sentimentaalne rahvakirjandus oli populaarne žanr eestlaste seas hiljemalt XIX sajandi keskpaigast alates (Vinkel 1966: 177–190, 283–285). Selles domineerisid üleeuroopalised tõkelood nagu „Jenowewa” ja „Robinson”, aga sekka sattus ka kodumaa ajaloo süžeid, mis võisid samuti vabalt üle keelepiiride liikuda. Näiteks tõselulise taustaga õnetu armukolmnurk XVII sajandi Turaidast, millest Adalbert Philipp Cammerer (1848) avaldas saksakeelse poemi, tuli Juris Dauge (1857) läti-keelse proosatöötuse tõlkena eesti keelde „Mai Roos” nime all 1865. aastal (Vinkel 1966: 284). Luteri pastor ja kirikuloolane Martin Lipp meenutab 1910. aastal, et enne 1867. aastal saksa kooli minekut olid ta lugemisvaras Kreuzwaldi „Maailm ja mõnda”, „Maa ja mere pildid”, Jannseni „Sõnumetoojad” ja mitmesugust ajaloolast kirjandust: „Aga kui veel midagi sellesarnast kätte puutus, mis kodumaa ajaloolisi sündmusi puudutas, nagu „Mai Roos” ja jutustus rüütel Aschenbergi vereteost Liiva järvel Kuramaal aastal 1428 [---], mille autorit ma mitte enam ei mäleta, siis sai süda soojaks ja silmad hakkasivad särama” (Lipp 2013: 56–57). Autorit ei saanudki Lipp mäletada, sest Aschenbergi lugu ilmus anonüümselt, aga ta seob selle oma mälestustes rahvaraamatuga Turaida Roosist ja viitab sellega, missuguses kontekstis oli Grobiņa mõrv sel ajal tuntud. Mõistagi lisas Lipp (1895: 49–50) teda erutanud ajaloolise episoodi oma kiriku- ja haridusloo käsitlusse.

Eestikeelsesse koolikirjandusse tuli Grobiņa foogti lugu hiljemalt 1877. aastal, kui ilmus Matthias Johann Eiseni „Eesti, Liivi ja Kuura maa ajalugu”. See oli mugandus mõni aasta varem ilmunud Jacob Spalvingi saksakeelsest kooliraamatust „Leitfaden der vaterländischen Geschichte der Ostseeprovinzen” (vt ka Viires 2001: 490–493). Kui Eisen on originaali mõnda osa lühendanud ja mõnda pikendanud, siis Grobiņa mõrva asjus ta seda vajalikuks pole pidanud (Eisen 1877: 68–69; Spalving 1874: 94–95). Eiseni ajalugu tundis Ristikivi kindlasti: kui „Sigtuna väravate” käsikiri oli avaldamiseks Lundi saadetud, aga veel mitte laotud, rääkis Arvo Mägi Ristikivile, et Eisenil on Aschenbergist juttu (Ristikivi 2008: 1036).⁹ Ristikivi päevikusissekande järgi paistab siiski, et isegi kui ta võis Eiseni raamatut olla varem lugenud, oli ta novelli kirjutamise ajaks selle unustanud.

Baltisaksa ajalooainelises ilukirjanduses leiab Grobiņa mõrva esitusi mitmes žanris. Gootilik süžee oli otsekui loodud ballaadivormis käsitlemiseks, nagu näitab Viktor von Andrejanoffi 1887. aastal Liibavi ajalehes ilmunud „Mõrv Liiva järvel” („Der Mord auf dem Liwasee”). Balti juurtega, aga Tambovi kubermangus sündinud, pikemat aega Kuramaal ja Riias elanud andekal poedil Andrejanoffil oli oma kodumaaga keeruline suhe (Lukas 2006: 143–148). Ta oli kosmopoliitne looja, kes põlgas kohalikke provintsslikke olusid ja saksa natsionalismi, samas leidis ta Liivimaa ajaloost oma luulesse heroilisi motiive sakslaste rüütellikusest võitluses Ivan Julma vastu Vönnus 1577. aastal (Andrejanoff 1880; kirjutatud 1876) ja pakkus välja nägemuse kohalike kristlikust vennastumisest Liivimaa esimese piiskopi Meinhardi surivoodil 1196 (Andrejanoff 1895, 1906). Goswin von Aschenberg oli Andrejanoffi jaoks Baltikumi ajaloos kahtlemata demonlik kuju, kelle needus paistis jälitavat

⁹ Eiseni ajaloost ilmus täiendatud kujul mitu trükki ja pole selge, millist neist Mägi kasutas.

poeedi kaasaega.¹⁰ Lõpuks on luuletaja siiski optimistlik: kunagisel kuritööpaigal õitseb elu, sest ajaloo vaim juhatab meid valguseni.¹¹

Aschenbergi loo seni mahukaim ilukirjanduslik rakendus pärineb Luise Schneiderilt (Pataky 1898: 261; Brümmer 1913: 264–265). Schneider oli sündinud Sileesias. Tema isa oli gümnaasiumiprofessor Liegnitzis, hiljem Tartus, lõpuks juhatab gümnaasiumi Varssavis. Schneider alustas tol ajal noortele neiudele sobilikuks peetud kirjanduse avaldamisega, siirdus aga peagi Peterburi ja asus juhtima sealset guvernantidele mõeldud õppeasutust, mistõttu pidi ta kirjutamisest loobuma. Seega pole imestada, et ta on üsna unustatud autor (teda ei maini Lukas 2006 ega Gottzmann, Hörner 2007), kelle kokkupuuted Baltikumiga ei olnud sügavad. Schneideri jutustus „Liiva järve sinistel vetel” („An den blauen Wassern des Liwasees”) ilmus 1889. aastal sarjas „Balti novellid”, kus avaldasid mitmed kohalikud autorid (Marie von Malsch, Hedda von Schmid). Grobiņa foogti motiivi kõrvale on Schneider konstrueerinud triviaalkirjandusliku loo abiellumisealisest mõisapreilist Gerda von Brüggendorpist, tema armastusest leidlapsest noormehe Gert Gernhuseni vastu ja vandenõust selle ebasobiva peigmehekandidaadi (kes lõpuks osutub foogti sohipojaks) kõrvaldamiseks. Vaimulike ja üliõpilaskandidaatide tapmine muutub ühtlasi pojatapuks, mille tagajärjel lahkub foogt süümeepiinade tõttu Liivimaalt. Gerda uputab end Liiva järve. Omaaegne kriitika heitis Schneiderile ette liigset gooti kirjanduse šabloonides kinni olemist (E. K. 1889).¹²

XX sajandil jõudis Aschenbergi teema baltisaksa koolikirjandusse. Valgast pärit kohtuametniku ja advokaadi Gustav von Hirschheydti (1909) ballaad „Goswin von Ascheberg”, mis on sisult pigem juhtunud sedastav kui hinnanguid andev, võeti Leon Goertzi ja A. Brosse koostatud „Kodumaaraamatusse” („Heimatbuch für die baltische Jugend”) (Hirschheydt 1912). Tegemist oli keskmisele koolieale (12–15-a) mõeldud lugemikuga, mis sisaldas peale kroonikateadete ja ajaloolaste tekstide ka näiteks Faehlmanni ja Kreutzwaldi muistendeid. Hirschheydti ballaad oli nii populaarne, et seda peeti vajalikuks esile tõsta isegi autori surmateates (R. A. v. L. 1934).¹³

Vahekokkuvõtteks võib tõdeda, et Liiva järve veretöö oli baltisaksa kirjanduses tuntud, mitmes vormis korratud ja käsitletud teema. Uusaegset administratiivset jaotust silmas pidades paigutub selle sündmustik küll Kuramaale, kuid Aschenbergi lugu väljus kitsalt kohalikust kontekstist. Liibavi ajaleht on seda aeg-ajalt maininud (nt Libausche Zeitung 1904, 1906) ning vahendanud ka Riia ja Peterburi lehtedes ilmunud ajalookolumne, kus samuti sündmusest juttu (Libausche Zeitung 1889, 1892). Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kultuurilised ja poliitilised erinevused uusajal olid

¹⁰ „Und durch die Jahrhunderte wälzt sich der Fluch, / Tönt späten Geschlechtern aus Sage und Buch, / Daß Hörer und Leser erbeben. / So ragt Herr Goswin von Aschenberg, / Ein Riese an Haß und an Liebe ein Zwerg, / Herein in das heutige Leben.” (Andrejanoff 1887)

¹¹ „Wo einst der Tod seine Sense schwang, / Blüht heute das Leben im freudigem Drang, – / So will es der Geist der Geschichte, / Der uns leitet zum Lichte – zum Lichte! . . .” (Andrejanoff 1887)

¹² „Die Darstellung ist nicht ohne Schwung und warme Empfindung, wenn sie in den Epitheta und Schlagworten auch allzusehr im Banne der schablonmässigen Schauernovellistik steht [---]” (E. K. 1889).

¹³ Teine mainimisväärne luuletus selles nekroloogis on „Hans Bühring von Treiden”.

kahtlemata märkimisväärsed, Aschenbergi loo retseptsioon osutab aga veel kord, kuivõrd tähtis oli Läänemere provintsidele nende ühine keskaeg (n-ö Vana-Liivimaa), kust ammutada identiteedipidet, ja mitte ainult head ja heroilist, vaid ka tumedat ja traagilist.

Kaugel Liibavi külje all toimunu võiks eesti ajalooteadvuse seisukohast jääda kõrvaliseks (balti)saksa asjaks, kuid mälestust Goswin von Aschenbergist on hoitud XX sajandil elus ka eestikeelsetes populariseerivates ajalehelugudes. 1915. aastal, kui Liibavi langes Esimese maailmasõja käigus Saksa vägede kätte, meenutati Aschenbergi Tallinna Teatajas ilmunud lühikeses anonüümses veerus (Liibavi ajaloost 1915). 1928. aastal pühendas Hindrik Prants Uudislehes (29. II) Aschenbergi juhtumile pea kolmveerand lehekülge, kus andis ajalooliseks taustaks edasi Liivimaa provintsiaalkontsiili otsuseid kui olulisi teetähiseid ristiusu levitamisel siinmail. Prants lisas näiteid varasematest, XIV sajandi alguses koostatud inkvisitsiooniprotokollidest ja mõningaid hilisemaid vihjeid, mis andsid talle alust süüdistada ordu pidevas vaimulike tapmises. Aschenbergi puhul „[e]i asunud isegi asja ülekuulamisele ja uurimisele, veel vähem kohtupidamisele, nii et pilgates öeldi, „kogu loo järele ei haukuvat koergi mitte”” (Prants 1928).¹⁴ Artikkel tõstab Grobiņa veretöö lõpuks kogu ordu aja otsasaamise õigustuseks: „Täitsa lepitamata jäi hulga inimeste vägivaldne surm, nende omaste pisarad. Kuid ajalooline needus lasus ikkagi selle sündmuse peal ja nõudis ajajooksul oma õigust. Vähe üle 100 aasta hiljem, tuli vägivaldsele ordule kuri ja hale lõpp [---].” (Prants 1928)

Seda Prantsu lugu oleks võinud toona 15-aastane Karl Ristikivi juba ise ajalehest lugeda. Tema esimene trükiproov Uudislehes pärineb sama aasta sügisest (Valmas, Kelder 1992: nr 59). Isegi kui Ristikivil Prantsu artikkel seekord vahele jäi, kasvas ta üles maal ja rahva keskel, kus üldiselt ei olnud kombeks ristirüütlistest hästi rääkida. Ristikivist ainult pisut vanem Uku Masing annab oma Jüriöö-nägemuses hästi edasi üldist arusaama ordust, mis oli „ainult kari avantüriste, desperaadoid, sadiste ehk tookordset terminit kasutades, ta on röövrüütli organisatsioon” (Masing 2002: 108), nimetades seda ka „Saksamaalt ärakaranud roimarite terroristlikuks organisatsiooniks” (Masing 2002: 98). Aschenberg on ka Masingu (2002: 10–12, 101–102) jaoks ilmikas näide ordu kuritegelikkusest, lisaks on tal (Masing 2002: 12–14, 24, 77, 105–107, 189, 216) eriti hambus Aschenbergi toetanud orduprokuraator Kaspar Wanhofen, kelle ta stiliseerib eksemplaarseks musta valgeks rääkijaks ja suuremõõduliseks ajaloovõltsijaks. Oma osa saavad isegi Masingu kaasaegsed Saksa ordu aurüütli, Müncheni kardinal Joseph Wendel ja Saksamaa liidukantsler Konrad Adenauer (Masing 2002: 217).¹⁵ Adenaueri pilti Saksa ordu aurüütli mantlis kasutas kommunistlik propaganda rõõmuga ära selleks, et tõestada (eelkõige poolakatele) uue Lääne-Saksamaa revanšistlikku vaimu (800 Jahre Deutscher Orden 1990: 335;

¹⁴ Usutavasti on Prants siinkohal mõjutatud Arndti kroonika sõnakasutusest (vt eespool).

¹⁵ Masingu Jüriöö-käikiri on dateeritud 1956. aastaga. Joseph Wendel valiti Saksa ordu aurüütlikuks 1956. aastal seoses tema asumisega Saksa ordu protektori ametisse Roomas samal aastal (Müller 2010: 185–186). Kuna Adenauer valiti aurüütlikuks alles 1958. aastal (Müller 2010: 186), näitab Masingu märkus, et ta on hiljem käikirjaga edasi tegeleud.

Kačkloewski 2014: 265–268). Masing on oma filipikas lasknud end juhtida vanast saksavaenust, mille tuld nõukogude võim hea meelega toitis.

Ristikivil kujunes rüütlitega hoopis teistsugune suhe. Läbinägelikud lugejad Jaan Undusk (2016a: 609–614, 2016b: 655–656) ja Madis Kõiv (2005: 1129) on jõudnud märgata, et rüütliid paelusid Ristikivi, ning osutanud samas konfliktile, mis kerkib üles, kui püüda ajalugu jutustada ristirüütli vaatenurgast: kui võõraste võitluste puhul Pühal Maal on kergem omaks võtta templirüütli vaatenurka, siis kodusesmas Balti ajaloos on raske (või lausa võimatu) mõõgavennaga samastuda. Suures plaanis see kindlasti nii ongi, kuigi eestikeelses kirjanduses leiab aeg-ajalt hoopis teistsuguseid hääli. Näiteks Friedrich Reinhold Kreutzwald kirjutas ristosõdadest: „Ristosõidu üllesvõtmine ja toimetamine andis kakssada aastat järjestiko ristirahva koggodusele ello, ja tõi ka meie Ma-rahvale sedda õnne, et äbbajumalate pimedusest ja pattu orjuse paelust peasivad ja Ehvangelumi armoõppetust tundma saivad” (Kreutzwald 1851: 79). Ka Johann Voldemar Jannsen (1871) on rüütlistest kirjutanud võrdlemisi mõistval toonil (vt ka Rebane 1994). Ristikivi otseselt mõjutanud kirjanduse seas väärib esile tõstmist Richard Coudenhove-Kalergi (2016: 119–122) kahtlemata idealiseeritud käsitlus rüütellikusest kui Euroopa kultuuri ja demokraatia olulisest nurgakivist.¹⁶ Goswin von Aschenbergi kujus suudab Ristikivi kokku tuua uldeuroopaliku ideelise rüütli ja Balti ajaloo tumeda, vägivaldse rüütli, tulemuseks on nüansirohke pilt sellest, mis juhtub ideaalide ja tegelikkuse kokkupõrkes.

Mõrtsukatöö Liiva järvel on mitmel puhul andnud ainest ilukirjanduslikuks loominguks. Arvukate näidete kõrvale, kus seda teemat on käsitletud baltisaksa kirjanduses, võib lisada mõne eestikeelse teose. Motiivil on selged kontuurid ja järjepidevus, see on olnud võimeline liikuma üle keelepiiride. Eesti ja baltisaksa ajaloodiskursi ühisosa on esmapilgul kaunis kasin ja nendeski vähestes kokkupuutepunktides enamasti konfliktne. Vähe on pööratud tähelepanu nendele teemadele ja aspektidele, mille puhul võib leida silmatorkavat maiskondlikku üksmeelt (Undusk 2000). Just sellistes kohtades tuleb aga esile Balti provintside (hilisema Eesti ja Läti) kultuurimälu ühine aluskude. Kuigi kvantitatiivses võrdluses jäävad Goswin von Aschenbergi juhtumi kajastused Barbara von Tiesenhauseni omadele selgelt alla, on Liiva järve mõrtsukatöö samamoodi veel üks näide Balti kultuurimälu põimitusest.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri grant PRG1276 „Digitaalne Liivimaa: keskaja Liivimaa digiajalooline analüüs (u. 1200–1550)“.

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv (RA)

EAA.321.1.243. Briefwechsel mit den Buchdruckereien, Lektor Mickwitz und anderen in Sachen der Druckbewilligung und Reversale betreffend Übereinstimmung der gedruckten Schriften mit den zensierten Exemplaren. II Band.

¹⁶ See 1937. aastal ilmunud traktaat ilmus esimest korda eesti keeles juba 1938. Ristikiviga seoses vt Kangro 1962: 172.

KIRJANDUS

- 800 Jahre Deutscher Orden.** Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg in Zusammenarbeit mit der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens. Toim Udo Arnold, Gerhard Bott. Gütersloh–München: Bertelsmann, 1990.
- Andermann, Ulrich 1999.** Albert Krantz. Wissenschaft und Historiographie um 1500. (Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte 38.) Weimar: Böhlau Nachfolger.
- Andrejanoff, Victor von 1880.** Wenden's fall. – V. von Andrejanoff, Dichtungen. Riga–Moskau–Odessa: J. Deubner, lk 9–14.
- Andrejanoff, Viktor von 1887.** Der Mord auf dem Liwasee. – Feuilleton-Beilage der Libauschen Zeitung 11. VII.
- Andrejanoff, Victor von 1895.** Bischof Meinhards Todt. – Das Baltische Dichterbuch. Eine Auswahl deutscher Dichtungen aus den Baltischen Provinzen Russlands mit einer litterarhistorischen Einleitung und biographisch-kritischen Studien. 2. tr. Toim Jeannot Emil Freiherr von Grothuss. Reval: Franz Kluge, lk 180–182.
- Andrejanoff, Viktor von 1906.** Bischof Meinhards Todt. – Unsre Heimat. Baltische Lieder. Riga: Jonck & Poliewsky, lk 63–64.
- Arndt, Johann Gottfried 1753.** Der Liefländischen Chronik Andrer Theil. Halle: Johann Justinus Gebauer.
- Bergmann, Gustav von 1776.** Geschichte von Livland, nach Bossuetischer Art entworfen. Leipzig: Schwickert.
- BHO = Baltisches historisches Ortslexikon.** Kd II. Lettland. (Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte 8/II.) Toim Hans Feldmann, Heinz von zur Mühlen. Köln–Wien: Böhlau, 1990.
- Bosse, Heinrich 1986.** Geschichtsschreibung des baltischen Biedermeier. – Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 20.) Toim Georg von Rauch. Köln–Wien: Böhlau, lk 103–119.
- Brümmer, Franz 1913.** Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Kd 6. Leipzig: Reclam.
- Cammerer, Adelbert Philipp 1848.** Die Jungfrau von Treiden. Riga: H. Schnakenburg.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus 2016.** Totaalne riik – totaalne inimene. Paneuroopast. (Aken ilma.) Tlk Kalev Kukk. Tartu: Ilmamaa.
- Dauge, Juris 1857.** Turraidas Jumprawa. Rihgā: Hartung.
- Eesti ajalugu.** Kd II. Eesti keskaeg. Toim Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1937.
- Eesti ajalugu.** Kd II. Eesti keskaeg. Koost ja toim Anti Selart. Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, 2012.
- Eesti rahva ajalugu.** Kd I. Toim Juhan Libe, August Oinas, Hendrik Sepp, Juhan Vasar. Tartu: Loodus, 1932.
- Eihmane, Eva 2013.** Livonijas bīskapu delegācijas slepkavība 1428. gadā: zināmais un nezināmais. – Latvijas Vēstures Instituta Žurnāls, kd 86, nr 1, lk 29–59.
- Eisen, Matthias Johann 1877.** Eesti, Liivi ja Kuura maa ajalugu. Muistsest ajast kuni meie ajani. Tartu: Schnakenburg.
- E.K. 1889.** Litteratur. – Libausche Zeitung 15. XI.

- Eucandius, Augustinus 1848.** Aulaeum Dunaidum, Wittenberg 1564. – Scriptorum rerum Livonicarum. Kd II. Riga–Leipzig: Eduard Frantzen, lk 393–426.
- Gottzmann, Carola L.; Hörner, Petra 2007.** Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburgs. Kd 3, N–Z. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110912135>
- Hirschheydt, Gustav von 1909.** Goswin von Ascheberg. – Wochen-Beilage zur „Baltischen Post“ nr 139 20. VI, nr 25, lk 97.
- Hirschheydt, Gustav von 1912.** Goswin von Ascheberg. – Heimatbuch für die baltische Jugend. Kd II. Toim Leon Goertz, A. Brosse. Riga: G. Löffler, lk 77–79.
- Hiärn, Thomas 1835.** Eht-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte. (Monumenta Livoniae Antiquae 1.) Toim Carl Eduard Napiersky. Riga–Dorpat–Leipzig: Eduard Frantzen.
- Jannsen, Johann Voldemar 1871.** Rüütlistest keskjal. – Eesti Postimehe lisaleht 5. V, nr 18, lk 108; 12. V, nr 19, lk 114; 26. V, nr 21, lk 123; 2. VI, nr 22, lk 129; 9. VI, nr 23, lk 135–136.
- Johansen, Paul 1996.** Balthasar Rüssow als Humanist und Geschichtsschreiber. Aus dem Nachlaß ergänzt und herausgegeben v. Heinz von zur Mühlen. (Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte 14.) Köln: Böhlau.
- Kąkloewski, Igor 2014.** Deutscher Orden. Verfluchte – Helden. – Deutsch-Polnische Erinnerungsorte. Kd 2. Geteilt / Gemeinsam. Toim Hans Henning Hahn, Robert Traba. Paderborn: Schöningh, lk 247–272. https://doi.org/10.30965/9783657773398_016
- Kangro, Bernard 1962.** Paar sammukest Karl Ristikivi noorusmail. – Tulimuld, nr 3, lk 163–174.
- Kangro, Bernard; Ristikivi, Karl 1985.** Kirjad romaanist. 31 kirja aastaist 1966–1977. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Kelch, Christian 2004.** Liivimaa ajalugu. Tlk Ivar Leimus. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Krantz, Albert 1519.** Wandalia. Köln: Johannes Soter.
- Kreem, Juhan; Lukas, Liina 2008.** „Romeo ja Julia“ Liivimaa moodi? Barbara von Tiesenhänseni legend: ajalooline tagapõhi ja kirjanduslikud variatsioonid. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 156–177.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1851.** Risti-sõitjad. Üks tössine jut neist pühha aua rändajaist, kes ühheteistkümnema aasta saal pärrast Jesuse Kristuse sündimist akkasivad püüdma Jerusalemma linna Turgi rahva käest ärravõita. Tartu: H. Laakmann.
- Kõiv, Lea 2021.** Evald Blumfeldt. Ein führender estnischer Historiker in der Heimat und im Exil. – Baltische Politiker, Historiker und Publizisten des 20. Jahrhunderts. (Schriften der Baltischen Historischen Kommission 25 / Baltische Biographische Forschungen 2.) Toim Norbert Angermann, Detlef Henning, Wilhelm Lenz. Berlin: Lit, lk 291–338.
- Kõiv, Madis 2005.** *Fratres militiae templi*: Karl Ristikivi ja Umberto Eco provokatiivne võrdlus. – Akadeemia, nr 6, lk 1123–1145.
- Küttner, Karl August 1791.** Kuronia. Oder: Dichtungen und Gemälde aus den ältesten kurländischen Zeiten. Kd 1. Mitau: J. F. Steffenhagen.
- Küttner, Karl August 1793.** Kurona. Dichtungen und Gemälde aus der nordischen Vorzeit. Kd 1. Leipzig: Paul Gotthelf Kummer.
- Libausche Zeitung.** 4. II 1889, 6. VIII 1892, 3. IX 1904, 14. XII 1906.
- Liibavi ajalooost 1915.** – Tallinna Teataja 5. V, lk 2.
- Lipp, Martin 1895.** Kodumaa kiriku ja hariduse lugu. Esimene raamat: Katoliku kiriku ajast Rootsi aja lõpuni. Tartu: Laakmann.

- Lipp, Martin 2013.** Minu elumälestused. Noorest põlvest kuni aastani 1910. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum; EELK Nõo Püha Laurentsiuse kogudus.
- Lukas, Liina 2006.** Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918. (Collegium litterarum 20.) Tartu–Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond.
- Mai Roos 1865.** Wagga neitsit Mai Roos. Tütтарlaste eeskueo. Wägga halle luggo, mis sündind Turraides, Lättimaal, Koiwa jõe äres. Lättikelest wälja kirjutud. Tartu: H. Laakmann.
- Masing, Uku 2002.** 1343. Vaskuks ja vikaaria Lohult. Tartu: Ilmamaa.
- Maydell, Friedrich Ludwig von 2013.** Friedrich Ludwig von Maydelli pildid Baltimaade ajaloost. Koost Linda Kaljundi, Tiina-Mall Kreem. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum.
- Merkel, Garlieb 1799.** Die Vorzeit Livlands. Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes. Kd 2. Berlin: Voss.
- Mol, Johannes A. 2023.** The murder of the Rome legation of the Livonian bishops in 1428 and the subsequent career of the chief perpetrator, Goswin von Ascheberg. – Zwischen Mittelmeer und Baltikum. Festschrift für Hubert Houben zum 70. Geburtstag. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 90 / Veröffentlichungen der internationalen historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens 21.) Toim Udo Arnold, Roman Czaja, Jürgen Sarnowsky. Weimar: VDG, lk 343–359.
- Mõrtsuka tö Liiva järve peal 1866.** – Löbbus Juttustaja armsaks aeawitekts: Perno Postimehhe lissa-kirri 7. XII, nr 48, lk 377–384; 14. XII, nr 49, lk 385–392; 21. XII, nr 50, lk 393–400; 28. XII, nr 51, lk 401–408.
- Müller, Gerhard 2010.** Die Familiaren des Deutschen Ordens. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 13.) Marburg: Elwert.
- Müller, Ulrich 2001.** Johann Lohmüller und seine livländische Chronik „Warhaftig Histori“. Biographie des Autors, Interpretation und Edition des Werkes. (Schriften der Baltischen Historischen Kommission 10.) Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk.
- Neithal, Reet 1989.** Karl Ristikivi novellide poeetikast. – Välismaise Eesti kirjanduse konverents 28. ja 29. nov. 1988. Ettekanded. Kd I. Tallinn: Eesti Kultuurifond, lk 109–130.
- Nirk, Endel 1991.** Teeline ja tähed. Eurooplase Karl Ristikivi elu. Tallinn: Eesti Raamat.
- Nordman, Viljo A. 1934.** Die Wandalia des Albert Krantz: eine Untersuchung. (Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia B, XXIX 3.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Pabst, Eduard 1858.** Die Unthat des Goswin von Ascheberg. – Inland, nr 7 (17. II), vg 101–105; nr 8 (24. II), vg 130–134. Nachtrag: nr 28 (14. VII), vg 454–455.
- Pataky, Sophie 1898.** Lexikon deutscher Frauen der Feder. Eine Zusammenstellung der seit dem Jahre 1840 erschienenen Werke weiblicher Autoren, nebst Biographien der lebenden und einem Verzeichnis der Pseudonyme. Kd 2. M–Z. Berlin: Carl Pataky.
- Prants, Hindrik 1928.** Viiesaja aasta eest. – Uudisleht 29. II, lk 7.
- R. A. v. L. 1934.** Gustav von Hirschheydt †. – Estländische Zeitung für Heimat und Fortschritt 23. XI, nr 269.
- Rebane, Hilve 1994.** Johann Woldemar Jannseni ajaraamatust. – Akadeemia, nr 5, lk 963–980.
- Rebas, Hain 2022.** „Sigtuna combusteerimine“ 1187. aastal – veel kord. – H. Rebas, Sukeldumised. 16 etüüdi Läänemere ruumi ajaloost. Tartu–Tallinn–Göteborg: EÜS, lk 55–91.
- Renner, Johann 1876.** Livländische Historien. Toim Richard Hausmann, Konstantin Höhlbaum. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Richter, Alexander von 1858.** Geschichte der dem russischen Kaiserthume einverleibten deutschen Ostseeprovinzen. Osa I. Kd II. Riga: Nicolai Kymmell.
- Ristikivi, Karl 1968.** Sigtuna väravad. Juturaamat. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, Karl 2002.** Valitud kirjad 1938–1977. Koost Rutt Hinrikus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Ristikivi, Karl 2008.** Päevaraamat 1957–1968. Toim Janika Kronberg. Tallinn: Varrak.
- Ritterbrüder 1993** = Ritterbrüder im livländischen Zweig des Deutschen Ordens. (Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte 12.) Toim Lutz Fenske, Klaus Militzer. Köln: Böhlau.
- Rutenberg, Otto von 1860.** Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Kurland von der ältesten Zeit bis zum Untergange ihrer Selbständigkeit. Kd II. Leipzig: Wilhelm Engelmann.
- Schneider, Luise 1889.** An den blauen Wassern des Liwasees. Erzählung aus baltischer Vergangenheit. (Baltische Novellen 3.) Riga: N. Kymmell.
- Spalving, Jacob 1874.** Leitfaden der vaterländischen Geschichte der Ostseeprovinzen. 2. tr. Dorpat: Gläser.
- Stoob, Heinz 1982.** Albert Krantz (1448–1517). Ein Gelehrter, Geistlicher und hansischer Syndikus zwischen den Zeiten. – Hansische Geschichtsblätter, kd 100, lk 87–109.
- The Oxford Dictionary 2010** = The Oxford Dictionary of the Middle Ages. Kd 1. Toim Robert E. Björk. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Thumser, Antje 2011.** Livländische Amtsträgerreihen des Mittelalters. Kleine Meisterchronik – Rigaer Bischofschronik – Series episcoporum Curoniae. – Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland. (Schriften der Baltischen Historischen Kommission 18.) Toim Matthias Thumser. Berlin: Lit, lk 201–253.
- Tielemann, Gotthard 1818.** Livona's Blumenkranz. Kd 1. Riga–Dorpat: Friedrich Meinshausen.
- Undusk, Jaan 2000.** Ajalootõde ja metahistorilised žestid. Eesti ajaloo mitmest moraalist. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 2, lk 114–130.
- Undusk, Jaan 2016a.** Rüütel, humanist, eksistentsialist. – J. Undusk, Eesti kirjanike ilmavaatest. (Eesti mõttelugu 118.) Tartu: Ilmamaa, lk 588–634.
- Undusk, Jaan 2016b.** Mälukaotuskirjandus. Mälukaotuse loovast funktsioonist Karl Ristikivi ajaloolises proosas. – J. Undusk, Eesti kirjanike ilmavaatest. (Eesti mõttelugu 118.) Tartu: Ilmamaa, lk 635–673.
- Valmas, Anne; Kelder, Vallo (koost) 1992.** Karl Ristikivi. Personaalnimestik. Tallinn: Eesti TA Raamatukogu.
- Viies, Ants 2001.** Noor M. J. Eisen ajaloo populariseerijana. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 490–498.
- Vinkel, Aarne 1966.** Eesti rahvaraamat. Ülevaade XVIII ja XIX sajandi lugemisvarast. Tallinn: Eesti Raamat.
- Wõido-pegel.** Ehk wanna aegsed sündinud asjad. Kaks wägga armast luggemist. Pärnu: W. Borm, 1867.

Juhan Kreem (snd 1971), PhD, Tallinna Linnaarhiivi teadur (Tolli 6, 10133 Tallinn); Tallinna Ülikooli teadur (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), Juhan.Kreem@tallinnlv.ee

The massacre on Lake Liepāja

Keywords: history, history of literature, memory studies, Baltic German literature, Estonian literature

Renowned Estonian novelist Karl Ristikivi published a gothic short story titled *Luigelaul* (“Swansong”) in 1968, drawing inspiration from a true event from the Baltic Middle Ages. In 1428, Goswin von Aschenberg, a *Vogt* of the Teutonic Order stationed at Grobiņa Castle in the south-western corner of present-day Latvia, perpetrated the murder of Livonian bishops’ envoys en route to Rome to denounce the Order’s tyranny. The precise source of Ristikivi’s inspiration remains obscure. This article endeavours to trace the massacre on Lake Liepāja as a motif in Baltic German and Estonian fiction, exploring its significance as a *lieu de mémoire*. The historical episode gained widespread recognition through the publication of the famous *Wandalia* by Albertus Krantz in 1519. Baltic Enlightenment authors (Arndt, Bergmann, Merkel, Küttner) utilized it in their general polemics against medieval feudal barbarism. By the nineteenth century, the event had firmly entrenched itself in the collective understanding of the Livonian Middle Ages. Baltic German writers crafted ballads (Andrejanoff, Hirschheydt) and light fiction (Schneider) around the incident. In 1866 the first literary adaptation of the massacre on Lake Liepāja emerged as a sentimental novella in Estonian, akin to the tales of Genevieve of Brabant and Robinson Crusoe popular among Estonian readers at the time. Although the event took place relatively far from Estonia, it remained embedded in the memory of Estonian readers throughout the first half of the twentieth century, primarily through sporadic newspaper articles as well as history textbooks. Thus, the massacre on Lake Liepāja provides a good example of the intertwined cultural memories of Estonians and Baltic Germans. While these cultural memories have often been perceived as conflicting or, at best, mutually unaware, there are notable instances of overlap and consensus that warrant further exploration and consideration in future research.

Juhan Kreem (b. 1971), PhD, Tallinn City Archives, Researcher (Tolli 6, 10133 Tallinn); Tallinn University, Researcher (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), Juhan.Kreem@tallinnlv.ee